

AZ ÉPÍTÉSZKÉPZÉS 30 ÉVE 1945-TŐL NAPJAINKIG [1975-IG]*

SZENTKIRÁLYI ZOLTÁN

Az évfordulók szinte kényszerítenek a visszatekintésre. Arra, hogy felmérjük a múlt egy szakaszát, értékeljük eredményeit, tudatosítsuk az esetleges tévedéseket, s az őszinte számvetés tanulságainak felhasználásával megpróbáljunk helyes irányt szabni a jövő fejlődésnek. Különösen fontos ez a visszatekintő elemzés akkor, ha az évforduló olyan sorsdöntő eseményhez kötődik, mint a felszabadulás, hiszen 1945 tavasza alapjaiban formálta mássá egész életünket. Egy csapásra és visszahozhatatlanul megszüntette a társadalmi normák addigi rendjét, s bár nem tudta minden területen azonnal a szükséges újjal helyettesíteni a megszüntetett régít, mégis utat nyitott afelé, hogy a történelmileg elavultat fokozatosan gyorsuló ütemben szoríthassa ki a korszerű.

A műszaki felsőoktatás nagy múltú intézménye, a Műegyetem, nem tudott rögtön bekapcsolódni ebbe a változási folyamatba, önálló kezdeményezéssel, alkotóan nem vett részt benne. Az oktatás tekintetében ez a látszólag passzív magatartás alig róható fel a Műegyetem hibájául. Az oktatásügy akkori általános helyzetéből és a Műegyetem háború alatti történetéből majdnem szükségszerűen következett.

Közvetlenül 1945 után az oktatás még szinte mindenütt a régi keretek közt folyt tovább. Néhány személyi változástól eltekintve és csak a legszükségesebb mértékben egyedül a tananyag módosult. Az oktatás korábbi szervezete, az addigi módszer azonban majdnem érintetlenül fennmaradt. Az ország erőit a közvetlenül megoldásra váró nagyobb feladatok kötötték le – a termelés beindítása, a formálódó új társadalom alapjainak a megteremtése, a demokratikus vívmányok megszilárdítása –, s ezekhez képest az oktatás kérdése átmenetileg háttérbe szorult.

A maga szűkebb területén hasonló problémákkal küzdött a Műegyetem is. Épületeiben súlyos károkat okozott az ostrom, felszerelésének, az oktatási berendezéseknek több mint a fele megsemmisült. S jóllehet, a helyreállítás azonnal megin-

*A technikai szerkesztő megjegyzése: E cikk eredetileg 40 évvel ezelőtt jelent meg *Az építészképzés 30 éve 1945-től napjainkig* címmel a *Pedagógiai Közlemények* c. lap 13. évfolyamának (1975) 2. számában a 19–30. oldalakon. Az évforduló akkor elmaradhatatlan hangsúlyozása csak az első bekezdésen hagyott nyomot. Előző számunkban (42. k. 3–4. sz.) Szentkirályi Zoltán szakirodalmi munkásságának szerkesztése során derült ki, hogy e cikk tartalma szakmai körökben sem ismert, és a folyóirat e száma is csak hosszas kutatás után volt elérhető. Istvánfi Gyula hasonló témájú munkájához kapcsolódóan ezért közöljük változatlan szöveggel.

dult – a Vár körül még folytak a harcok, amikor az Egyetem dolgozói már megkezdték a romok eltakarítását –, s alig néhány héttel a harcok után, 1945. március 1-jén elkezdődött a tanítás is, még további két év kellett ahhoz, hogy az elszünetelt veszteségeket pótolni, a nyugodt oktatás anyagi feltételeit biztosítani lehessen. A helyreállítás éveiben az építészképzés tartalmában és módszerében is pontos megfelelője volt a háború előttinek. Nem változtatásokra törekedett, hanem itt is a helyreállításra. Arra, hogy az oktatást ismét felemelje az intézmény patinás tekintélyét adó régi színvonalra, s tisztas tartalommal töltsse ki az oktatási rendszer hagyományok szabta keretét.

Ezt a keretet jó másfél évtizeddel korábban, az 1929-ben végrehajtott oktatási reform, s az 1930-ban bevezetett tantervmódosítás rögzítette. A reform a maga idején progresszív tett volt, annak ellenére, hogy valójában már kezdettől fogva elmaradt az építőgyakorlat akkor aktuális igényei mögött. Progresszív volt, mert szakított az Egyetemen addig uralkodó eklektikus szemlélettel. Csökkentette a történeti tárgyak minden mást elnyomó, egyeduralkodó szerepét. A korábban csak stílusgyakorlatként felfogott tervezést önállósította, s a tervezési gyakorlatok óraszámának felemelésével, a tervezési tárgyak súlyának növelésével módot adott arra, hogy a tervezés korszerűbb elvei – bár elég mérsékelten – de helyet kapjanak az oktatásban. Ám ez csak csökkentette az építészképzés és az építés tényleges igényei közt a távolságot, s korántsem volt elegendő ahhoz, hogy az Egyetem valóban jól képzett, a szakmát a kor szintjén ismerő mérnököket bocsáthasson ki. A képzés túlzottan elméleti volt. Arisztokratikusan elzárkózott az ipari problémák elől, s a kivitelezés, a szervezés, a technológia kérdéseivel nem foglalkozott.

A gyakorlatlótól való elszakadás már a háború előtt is egyre sürgetőbb, megoldásra váró problémája volt az oktatásnak, s 1945-től kezdve ez csak fokozódott. A háborús károk helyreállítása, az újjáépítés, a 3 éves tervvel meginduló iparfejlesztési program, s az égetően fontos igényként jelentkező tömeges lakásépítés olyan mérnököket követelt, akiket nemcsak a diplomásként végzett munka érlel szakemberré, hanem már előbb, az Egyetem is felkészít a gyakorlati feladatokra.

Az 1948-ban bevezetett első oktatási reform ezt próbálta megvalósítani, de nem a kellő körültekintéssel. Több volt benne a látványos eredményre törő gyors türelmetlenség, mint a megfontoltság. Az építészeti munka tényleges adottságaiból indult ki. Abból, hogy az építészet jellegénél fogva kettős természetű, a tervezés felől nézve inkább a művészethez közelít, az emberi környezet esztétikus alakításának egyik alapvető eszköze, ugyanakkor az építés, a megvalósítás egyfelől az egzakt tudományokhoz, másfelől a konkrét gyakorlathoz, az iparhoz köti. Ezt a kettősséget maga az élet igazolta, s tulajdonképpen igazolja még napjainkban is. Már a század elejétől kezdve elég határozottan különvált egymástól a rajzasztal mellett, papíron dolgozó, egyetemi diplomás tervező és a rendszerint csak középfokú végzettséggel rendelkező építési vállalkozó. A reform ezt a ténylegesen adott, a gyakorlatban kialakult szétválást vezette be az oktatásba. Az addig egységes képzési mód helyett két tagozatot állított fel: a tervezőket nevelő, jellegében inkább művészképző A tagozatot, és a kivitelezők képzésére hivatott B tagozatot.

A reform tehát szándékát tekintve helyes volt. Arra törekedett, hogy az építészet mindkét területén speciálisan képzett szakembereket neveljen. Hogy a kivitelezők egyetemi képzésének biztosításával megszüntesse a tervezés és a kivitelezés között kialakult értékkülönbséget, mely a tervezőnek irányító szerepkört adott, a kivitelezőt pedig az egyszerű végrehajtás alacsonyabbnak vélt szintjére szorította. A reform célkitűzése így kétszeresen is indokolható. Társadalmi szempontból legalább annyira szükséges volt, mint amennyire szükséges lett volna a népgazdaság szempontjából. Megvalósításához azonban nem voltak meg a kellő feltételek, s ez szinte már az első pillanatban kudarcra ítélte.

A reform az első évfolyamtól kezdve elválasztotta egymástól a két tagozatot, de nem alakított ki egyik számára sem valamilyen sajátos oktatási profilt, s nem dolgozott ki olyan felvételi rendszert, melynek alapján a jelentkezőket ténylegesen a képességük szerint lehetett volna irányítani az egyik vagy a másik tagozatra. Ráadásul az Építész Karnak nem volt és most sem létesült olyan tanszéke, mely kimondottan kivitelezési kérdésekkel foglalkozott volna. Emiatt a reform épp azt nem érte el, amiért létrejött.

Az oktatási profil tisztázatlansága, a lehetőségekkel nem számoló, véletlenszerűen bevezetett tárgyak, s az ebből adódó erős átfedések fölöslegesen nagy óraszámmal terhelték meg a hallgatókat, s az indokolatlanul megnövelt tananyag útvesztőjében annyira elmosódott a tagozatok egymástól eltérő, sajátos feladata, hogy közöttük más különbség híján valami egészségtelen „rangkülönbség” kezdett kialakulni. A jobban rajzoló „elit” hallgatók az A tagozaton tömörültek, a B tagozat pedig a kivitelezésnek mérnököket gyártó oktatási üzemmé tömegesült.

A reform így a tényleges megvalósításhoz szükséges feltételek hiánya miatt szakmai feladatát nem tudta betölteni, társadalmi szempontból pedig – minden jó szándéka ellenére – tulajdonképpen még ártott is, mert lehetőséget adott arra, hogy már az egyetemen is érvényesüljön az a káros szemlélet, mely értékkülönbséget tett az építészeti munka két nagy területe, a tervezés és a kivitelezés között.

Az 1950-ben induló II. oktatási reform ezen szeretett volna segíteni, de nem volt elég határozott ahhoz, hogy döntő változást érhessen el. Miután az előző reformot alapelveiben és célkitűzésében helyesnek tartotta, lényegében megelégedett azzal, hogy annak szembevető hiányosságait korigálja. Egyértelműbben fogalmazta meg mindkét tagozaton a képzéssel szemben támasztandó követelményeket, s ennek szellemében az előzőnél jobban differenciálta a tananyagot. Addig a teljes anyagon belül csupán 14% volt a kiviteli ismeretet adó tárgyak részaránya. Most ez a szám 26%-ra emelkedett, s ez tulajdonképpen már elég volt ahhoz, hogy a szakma valós igényét szolgálva, a népgazdasági érdekekkel összhangban megindulhasson az olyan speciális felkészültségű mérnökök képzése, akikre az építőiparnak halaszthatatlanul szüksége volt.

Az előzőt jóformán csak módosító, második reform hatására kezdett tisztán kirajzolódni a két tagozat külön arculata, s kezdtek megszűnni az első reformot kísérő kedvezőtlen mellékhatások. A feladat világosabb megfogalmazása lehetővé tette, hogy az oktatási anyagot reálisabban mérlegeljék. Átcsoportosítással, kisebb összehasonlásokkal – ha megszüntetni nem is, legalább – mérsékelni lehetett a hallgatók

túlterheléséhez vezető értelmetlen átfedéseket. Kezdtett megszűnni az egészségtelen rivalizálás is. Nyilvánvaló lett, hogy a kettéválást nem valami mesterségesen kigagyalt újítási szándék szülte, hanem az az őszinte törekvés, hogy az oktatás rendje szervezetileg is az ipar támasztotta valós igényekhez igazodjon. De ezen túl a reform kidolgozásánál is ügyeltek arra, hogy még a látszata se merülhessen fel valami kettős értékű, alacsonyabb és magasabb szintű oktatásnak. Ügyeltek arra, hogy a fokozottabb szétválás ellenére is megmaradjon a képzés két formája között a kölcsönösen egymásra utaló, szerves kapcsolat. Legalább a tájékozottság szintjéig a tervezők is foglalkoztak kiviteli, technológiai, gazdaságossági kérdésekkel, s összevontabb, enciklopédikus formában a kivitelező tagozat hallgatói is elsajátították azokat az ismereteket, amelyek a reformterv szerint főként az A tagozat profiljába vágtak.

A reform végrehajtásában az Építészmérnöki Kart az Egyetem és a felügyeleti szervek segítőkészen támogatták. Az újonnan bevezetett tárgyak közül az Építés-szervezés és az Építésgépesítés önálló tanszéket kapott. A meglévő tervezési tanszék-ek átszervezésével, szakosításával együtt sor került az Ipari Épületek Tervezése Tanszék felállítására, s akkor kezdte meg működését két – azóta már megszüntetett – tanszék, a III. Építéstörténet és a Tartószerkezetek Tanszéke.

A második oktatási reform beindításakor úgy tűnt, hogy végre sikerült megtalálni azt a helyes, a követelményeknek megfelelő, ésszerűen differenciált szervezeti formát, amely korszerűsíti, dinamikusabbá és élőbbé teszi az oktatást. A külső feltételek változása, nem utolsósorban az építészetpolitika mélyreható fordulata azonban rövidesen megakasztotta a jól indult fejlődést.

Az ötvenes évek elején rohamosan megnőtt a hallgatói létszám. 1945-től 1950-ig általában 500 és 600 között mozgott, s az Egyetem felkészültségéhez, előadó- és rajztermekkel, oktatási segédeszközökkel való ellátottságához viszonyítva már ez is magas volt, sokszor fékezte az oktatást. A nem eléggé átgondolt tervezés, a túlzott beiskolázás miatt azonban ez most hirtelen még tovább emelkedett. 1950–51-ben már 817, 1951–52-ben 1781, 1952–53-ban 2427, 1953–54-ben 2545 volt.

A mennyiség már önmagában is olyan oktatási problémákat vetett fel, amelyekkel a Kar csak a legnagyobb nehézségek árán tudott megbirkózni. (Voltak tanszékek, ahol vizsgaidőszakban pl. egy-egy oktatóra naponta kb. 50 vizsgázó jutott. 15–20 perces vizsgákkal számolva ez azt jelentette, hogy gyakorlatilag szünet nélkül 10–15 órát vizsgáztattak, ez pedig óhatatlanul a vizsga légkörének és színvonalának a rovására ment.) A helyzetet csak súlyosbította, hogy a létszám hirtelen felszökésével egyidőben a nappalitól időkiméretében és kívánalmaiban is eltérő esti oktatás, a következő tanévtől, 1951 ősztől kezdve pedig az akkor beinduló levelező oktatás metodikáját, tananyagát is ki kellett dolgozni. A majdnem megoldhatatlan szervezési feladatok mellett nem nagyon jutott idő és energia arra, hogy a kezdet nehézségeivel küzdő reformot menet közben érlelni lehessen. Az adott körülmények között már az is eredménynek számított, ha az oktatás a mindennapok során felmerülő durvább buktatókon túljutott.

Az ötvenes évek elején nemcsak az Építészmérnöki Kar volt ilyen helyzetben. Hasonló problémái voltak a többi karnak is. Az Egyetem vezetői ezért úgy gondolták

– s ezzel egyetértett a kormányzat is –, hogy célszerű lenne a létszámában és egész apparátusában hatalmasra duzzadt egyetemet kettéválasztani. Akkor a megkettőzött vezetés jobban koncentrálhatná az erőit egy-egy feladatra, s nagyobb hatásfokkal, körültekintőbben dolgozhatna. 1952-ben az Építész és a Mérnök Kar Építőipari Egyetem néven valóban önállósult.

Az új Egyetem felállítása, az ezzel együtt járó átszervezés a munkában is új utakat nyitott, s ebből egy újabb oktatási reform született. Az új reformot, néhány év leforgása alatt sorrendben immár a harmadikat, nem annyira az oktatás igénye, hanem inkább az építészpolitika akkor uralkodó vonala kívánta meg. Az oktatás szempontjából elég lett volna a második reform végrehajtása, hiszen az most sem volt kevésbé aktuális, mint két évvel korábban. Időközben azonban – bár korántsem önként és nem meggyőződésből – megváltozott az építészársadalom szemlélete. Az új Egyetem létrejöttének az ideje a „szocreál” felvirágzásának, a hagyományokhoz való erőszakolt visszatérésnek az időszaka volt, ez pedig az építészeti gyakorlatban, s ennek nyomán az építészek képzésében is a művészi formálás, a tervezés elsődlegességét, a kiviteli, technikai, technológiai szempontok visszaszorítását hozta magával. Érthető, hogy az oktatás szervezeti rendjében ugyanez a törekvés hatott.

A két tagozat, az előző reformok alapkonceptiója megmaradt, de az A tagozat jobban eltolódott a művészképzés felé, s ez – legalábbis hozzá viszonyítva – fontoságban, súlyban a B tagozatot visszanyomta. A második reform talán legfontosabb vívmánya, a kivitelező tagozat megerősítése ezzel ismét problematikusává vált. A szétválasztás azonban, ami most az elnevezésben is jobban kifejezésre jutott – az A tagozatot építőművész, a B-t építőmérnök tagozatnak hívták –, szerencsére nem volt olyan mérvű, hogy az oktatást egészében véve zsákutcába téríthette volna. Az előző évek számos egészséges kezdeményezése megmaradt, az oktatás szerves részeként beépült a tanmenetbe, sőt kiegészült újabb módszertani, tartalmi javaslatokkal is. Ám a körülmények nyomására ez a „fejlődés” most parciális volt és inkább rejtetten, a felszín alatt zajlott. Nagyszabású reformelképzelések helyett az oktatás napi munkájában jelentkezett, gyakran szinte észrevétlenül, de nem egy részletében még azóta is ható erővel.

Az új Egyetem, s ezen belül az Építészmérnöki Kar vezetői elsősorban arra törekedtek, hogy a meglévő, adott kereteket töltsék ki tartalommal. Sorozatosan vizsgálták a tanszékek munkáját, különösen az átszervezett vagy újonnan felállított tanszékekét. Értékelték eredményeiket, s bírálatral vagy elismeréssel segítették őket, hogy az oktatásban sajátos helyüket, saját oktatási profiljukat megtalálják. Az építészképzés szervezeti rendjét, a tanszékek és tantárgyak, illetve tantárgycsoportok tagozódásának alapjait ezek az évek teremtették meg. S a tévedések ellenére is az akkori szándék realitását bizonyítja, hogy ezen az alapon azóta sem kellett döntően változtatni. A tévedéseket korrigáló, átmeneti visszalépés után az újabb reformokban nem egyszer az fejlődött tovább, ami az ötvenes években elkezdődött.

Az ötvenes évek közepétől lassanként oldódott, majd végérvényesen megszűnt az a szakmapolitikai elv, mely a szocialista realizmus jelszavával a tervezést a történeti formák használatára kényszerítette. A „szocreál” formaközpontú eklektizálása elsza-

kította a tervezést a korszerű ipartól. Az épület feladata az volt, hogy a hagyományos formák pátoaszával fejtsen ki propagandát, az építőiparé pedig az, hogy bármilyen áron, akár a gazdaságosság vagy az ésszerűség rovására is ebben támogassa. A kényyszer megszűnte után ez a viszony majdnem teljesen a visszájára fordult. A forma elsődlegességének a hangsúlyozását most – természetes ellenhatásként – az anyagban, a szerkezetben, a megvalósítás technikájában adott feltételek domináns szerepének az állítása váltotta fel. Az új szemlélet – kissé neofita túlzással – az építészet technikán alapuló egységét proklamálta, s elutasított minden olyan lehetőséget, mely az alakítás művészi szabadságából fakadóan ezt az egységet megbonthatta volna.

Ilyen körülmények között az Egyetem sem tudta fenntartani a tagozatos képzést. A közhangulathoz igazodott, s egy évtized reformkísérleteinek minden szervezeti vívmányát feladva visszatért az egységes oktatásra. Ez azonban ismét új problémákat szült.

A tagozatos oktatás nemcsak szervezeti formát jelentett, hanem tematikus tagozódást is. Differenciálta a tananyagot, s ezzel lehetőséget adott arra, hogy az építészet újabb szakterületei helyet kapjanak az oktatásban. Ezt felszámolni senki nem akarta. Sőt, az igény sokkal inkább az volt, hogy az oktatás együtt haladjon az iparral, s az új módszerek, az új eljárások egyre nagyobb részét ismeresse meg a hallgatókkal.

Az építészet fejlődése a nagyipari termelésre való áttéréssel, az új anyagok, új szerkezetek, új technikai eljárások bevezetésével a speciális szaktudományok egész sorát hívta életre, a gyártási, előkészítési, anyagmozgatási, szervezési s más egyéb problémák megoldására a kapcsolódó tudományok egész sorát mozgósította, s most ennek mind valamilyen módon, legalább az említés erejéig helyet kellett volna kapni az oktatásban, mégpedig úgy, hogy minden hallgató egységesen mindennel megismerkedhessen. Az Építésmérnöki Kar próbált megfelelni a teljesíthetetlen feladatnak. Részleges átszervezéssel, összevonással vagy az addigi anyag csökkentésével hol az egyik, hol a másik tárgy rovására próbált helyet teremteni valamilyen új, szükségessé vált ismeretnek. Az eredmény az lett, hogy a hatvanas évek a „permanens reform” éveivé váltak. Az állandó változás miatt szinte valamennyi évfolyamon egymástól eltérő, átmeneti reformtervek szerint folyt az oktatás.

Nyilvánvalóvá lett, hogy részleges, kisebb reformok helyett az egységes építész-képzés egész koncepcióját kell felülvizsgálni, s egy olyan új oktatási rendszert kidolgozni, mely alkalmas arra, hogy önmagát folyton megújítva, sokoldalúan kövesse az igények változását. A reform tervezete 1968-ban készült el, s három évig tartó érlelés, a részletek kidolgozása után az 1971/72-es tanévben került bevezetésre. Ma már – a most diplomázó V. évesek kivételével – gyakorlatilag minden évfolyamon e szerint folyik az oktatás.

A centenáriumi ünnepségen, 1971-ben tartott dékáni beszámoló világosan körvonalazza az új reform alapelveit: „az oktatás bizonyos fokú differenciálására van szükség – a jelenlegi szemléleti alapok megtartása mellett – méghozzá olyanra, amely a képzés egységes jellegét még nem fenyegeti, de módot ad arra, hogy a hallgató mestersége egy-egy szűkebb területének problematikájában elmélyülhessen; az Építésmérnöki Karon be kell vezetni – a hajlamra és rátermettségre támaszkodó,

a szakma fő tudományterületeihez igazodó – ágazati képzést, azaz fel kell adni a mindenretanítás elvét és módszerét, mert az veszélyezteteti [...] az igazi elmélyülést; a sajátos tananyag nem haladhatja meg az összes ismeret aránylag kis (kb. 10) százalékát, hogy az egyetemet elvégző hallgatók munkájukat – bizonyos gyakorlat megszerzése után – az építészet bármelyik területén jól végezhessek, de [...] munkakörük jellege vagy elhivatottságuk alapján bármelyik szakterület specialistáivá is válhassanak.”

A reform jól mutatja, hogy oktatási rendszerünk próbál megfelelni mindannak, amit az építészet mai fejlettségi szintje megkövetel, de csak addig a mértékig, ameddig ezt a hazai adottságok s az ország gazdasági lehetőségei megengedik. A korábbi reformok tapasztalatainak okulva valamilyen középutat jár. Differenciálja az oktatást, de úgy, hogy nem szakít teljesen az egységes képzés hagyományos módszerével sem.

Az első három évben mindenki számára közös alapképzést biztosít, ezután ad módot négy külön ágazaton a szakosodásra. IV. éven a hallgatók lényegében önként választhatnak a konstruktőr (A), az építésztervező (B), a városépítő (C) és a szervező-technológus (D) ágazat között. Jelentkezésüket csak akkor módosítja a korábbi évek teljesítményén alapuló kontroll, ha erre feltétlenül szükség van.

A szakosodás az ágazati félévekben is viszonylag mérsékelt, csak az anyag meghatározott százalékában érvényesül. További differenciálódásra, a választott szakterület egy-egy részletének alaposabb megismerésére a fakultatív tárgyak rendszere ad lehetőséget. Az oktatás tehát valójában háromszintes. Van egy viszonylag állandó, alsó rétege, amely a szakma bármelyik területének műveléséhez szükséges általános ismereteket nyújtja. Erre épül rá IV. évtől az egy-egy szakterület felé kifutó, specálisabb ismeretanyag, s ezt egészítik ki a félévenként meghirdetett fakultatív tárgyak, melyek nagyobb mozgékonyágukkal alkalmasak arra, hogy szinte naprakészen lépést tartsanak a fejlődéssel.

Az új oktatási rendszer helyességét, eredményeit ma még nem lehet pontosan lemérni. De az első négy év tapasztalatai nyomán úgy tűnik, hogy a néha túlzó kísérletek és jóindulatú tévedések után végre alakulóban van egy olyan oktatási forma, amellyel az építészképzés az építészet érdekeit maradéktalanul szolgálhatja.